

ce daha özenle aydınlatılması, İstanbul'a ait bir özellik olarak mihrap üstünde iç mahya kurulması da (a.g.e., a.y.) bu geceye ait uygulamalar arasındadır. Şinâsi'nin, Sultan Abdülmecid'in Kadir gecesinde Tophane'yi ziyaret etmesi dolayısıyla Nusretiye Camii minarelerine mahya olarak çekilmesi için yazdığı, "Ferr ü şevketle bu şeb azm ederek şâh-ı cihan / Odu tophânesine bedr-sıfat nûr-efşan // Leyle-i Kadr'i kadar kadr bulup her gecesi / Eyleye her günü mahiyyet-i yde rûçhan" beyitleri, son devirlerde Kadir geceleri padişahın gideceği camide kurulan mahyaların mahiyeti hakkında fikir verdiği gibi bu tarz dualara örnek olması bakımından da önemlidir. Süheyl Ünver de Osmanlılar'ın son döneminde Süleymaniye mahyacısının, Kadir gecesinde minareler arasında köprü üzerinde hareket eden araba ve altında balıklar resmederek hareketli mahya kurmasını anlatır (a.g.e., s. 10).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Paşa, *Ahmed Paşa Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1966, s. 97; Necatî Bey, *Necatî Beg Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1963, s. 26, 30; İbn Kemâl, *Divân* (haz. Mustafa Demirel), İstanbul 1996, s. 26; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 107; II, 600; *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Divânı* (haz. Raşsan Gürel), İstanbul, ts. (Kitabevi), s. 270; Hızır İlyas, *Târih-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 61; Şinâsi, *Müntehâbât-ı Eş'âr*, İstanbul 1287, s. 36; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1291, I, 220-221; Mehmed Fevzi Efendi, *Mevhibetü'l-vehhâb*, İstanbul 1274, s. 12-13, 46-47, 62-67; Emin Nihad, *Müsamere-name: Gece Hikâyeleri* (nşr. M. İsmet Uzun), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 163-170; Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (nşr. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2001, s. 195, 227, 233-234; P. Hérigaut, *Rus Ateşi* (trc. Ahmet İhsan), İstanbul 1926, s. 54-60; Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Çocuk ve Allah*, İstanbul 1940; A. Süheyl Ünver, *Mahya Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1940, s. 10, 11; Rıza Tevfik, *Serâb-ı Ömrüm*, İstanbul 1949, s. 180-186; Cemal Oğuz Öcal, *Ramazan Dilekleri*, İstanbul 1960, s. 28; Fevziye Abdullah Tansel, *Tanzimat Devri Edebiyatı'nda Dinî Şiirler*, Ankara 1962, s. 66; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1965, s. 227; Ârif Nihat Asya, *Duâlar ve Âminler*, İstanbul 1967; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 462; Âmil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, İstanbul, ts., s. 229-231; İsmail Coşar, *Kadir Gecesi ve Kâdilerimiz*, Ankara 1976, s. 24, 26; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı* (İnceleme), Ankara 1990, I, 198-199; Ahmed Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 230-231; Vildan Serdaroglu Şişman, *Zâti'nin Gazeliyatına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 200-201; Mustafa Uzun, "Edebiyatımızda Ramazan ve Ramazaniyyelere Umûmî Bir Bakış", *Nesil*, III/11, İstanbul 1979, s. 7, 10; Pakalın, II, 131-132; "Ayasofya", *İst.A*, III, 1461-1463, 1470, 1475.

MUSTAFA UZUN

KÂDİR-BİLLÂH

(القادر بالله)

Ebü'l-Abbâs el-Kâdir-Billâh
Ahmed b. İshâk b. Ca'fer el-Abbâsî
(ö. 422/1031)

Abbâsî halifesi
(991-1031).

9 Rebîülevvel 336'da (28 Eylül 947) Bağdat'ta doğdu. Annesi Dimne bir câriye idi. Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim gördü; Ebû Bîşr Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den Şâfiî fıkıhı tahsil etti. Babasının ölümünden sonra miras yüzünden anlaşmazlığa düştüğü kız kardeşi tarafından Halife Tâi'-Lillâh'a hilâfeti ele geçirmeye çalıştığı söylenerek jurnal edildi. Yakanalmaktan korktuğu için bir süre Bağdat'ta gizlendikten sonra Batîha'ya gidecek Vali Mühezzebüddeve'ye sığındı (379/989-90). Burada kaldığı yaklaşık üç yıl boyunca Mühezzebüddeve ona çok iyi davrandı. Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve tarafından hal'edilerek tutuklanan amcası Mutî'-Lillâh'ın oğlu Tâi'-Lillâh'ın yerine 12 Ramazan 381'de (22 Kasım 991) Kâdir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Dönemin büyük şairlerinden Şerîf er-Ra'dî uzun bir kasideyle onu övdü (*Divân*, I, 546). İktidarı boyunca Büveyhîler'in hâkimiyeti altında hüküm süren Kâdir-Billâh, Bahâüddeve'ye hil'at ve şehinşah unvanı verdi. Bahâüddeve, Kâdir-Billâh'a itaat edeceğine ve biat şartlarına uyacağına söz verirken halife de ona karşı vefakâr ve samimi olacağına and içti (İbnü'l-Esîr, IX, 79). Kâdir-Billâh, Bahâüddeve'nin hareketleri zamanında Bahüeyhîler'in denetimi altında yaşadı.

Kâdir-Billâh devri, Abbâsî iktidarının güç kaybettiği ve başşehir Bağdat'ta bile hâkimiyetin zaman zaman aksadığı bir dönem oldu. Bağdat'ın Şii mahallelerinde hutbe Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh adına okundu. Kaynaklarda iç karışıklıklara ve buna bağlı olarak yağma ve hırsızlık olaylarına sık sık atıflar vardır. İktidarı süresince kendi varlığının tek belirleyicisi olan hutbelerin adına okunması için özel gayret gösteren Kâdir-Billâh'ı daha çok Abbâsî topraklarında yoğun olarak faaliyet gösteren Fâtımîler ve menfaatlerine göre davranan mahallî emîrler meşgul etti. İktidarının ilk günlerinde Horasan'da hutbe bir süre daha Tâi'-Lillâh adına okundu. Kâdir-Billâh hilâfete geldiği zaman Mekke'de hutbe Fâtımîler adına okunuyordu. Mekke şerifine çeşitli

vaadlerde bulunmasına rağmen kendi adına hutbe okutmaya muvaffak olamadı. 386'da (996) Mekke şerifi Ebü'l-Fütüh'tan hac yapmaları için Iraklılar'a izin vermesini ve kendisine biat etmesini istedi. Kâdir-Billâh'ın biat teklifini reddeden Ebü'l-Fütüh, Iraklılar'a Abbâsî halifesinin adına hiçbir resmî alâmet taşıyamaları şartıyla hac için izin verdi. Kâdir-Billâh yine büyük gayret göstermesine rağmen hac yollarının güvenliğini sağlayamadığı için Iraklılar birçok yıl hacca gidemediler. Bu dönemde Fâtımîler'in Abbâsî topraklarındaki hâkimiyetleri sadece Haremeyn ile sınırlı değildi; 401 (1010) yılında Musul, Kûfe ve Enbâr'da hutbe Fâtımîler adına okunuyordu. Kâdir-Billâh, Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî'yi hutbenin kendi adına okunması için Bahâüddeve'ye gönderdi. Bahâüddeve'nin çabalarıyla hutbe yeniden Kâdir-Billâh adına okunmaya başladı. Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, Kâdir-Billâh adına hutbe okuttuğunu Bağdat'a bir elçi göndererek kendisine bildirdi. Bundan çok memnun olan Kâdir-Billâh Sultan Mahmud'a hil'at, taç, bayrak ve saltanatını tasdik ettiğini belirten bir menşur gönderdi. Mahmud, çıkmış olduğu seferleri ve fetih haberlerini sık sık Bağdat'a bildirerek ele geçirdiği ülkelerdeki hâkimiyetini tasdik eden menşur göndermesini halifeden istedi ve iktidarı süresince Kâdir-Billâh'ı metbû tanıdı. Kâdir-Billâh, Karahanlılar tarafından tanınan ve sikkeleri üzerine ismi yazılan ilk Abbâsî halifesidir.

Hastalığı sırasında oğlu Ebû Ca'fer Kâim-Biemrillâh Abdullah'ı veliaht ilân eden ve adına hutbe okutan Kâdir-Billâh 11 Zilhicce 422 (29 Kasım 1031) tarihinde vefat etti. Dârülhilâfe'ye defnedilen cenazesi ertesi yıl âdet üzere büyük bir törenle Rusâfe'ye nakledildi (26 Zilkade 423 / 3 Kasım 1032). Kâdir-Billâh yumuşak huylu, hayır ve hasenatı bol, ilim adamlarını himaye eden bir halifeydi. Sık sık tebdilîki-yafetle halkın arasına karışır, iktâ arazilerinin gelirlerinden fakirlere tahsisat ayırırdı. İmar faaliyetleriyle de ilgilenmiş, başta Harbiye Mescidi olmak üzere bazı ibadet mekânlarının bakım ve onarımına önem vermiştir. Onun pazartesi ve perşembe günleri Divân-ı Mezâlim'e katılarak halkın şikâyetlerini dinlediği kaydedilmektedir.

Büveyhîler'e karşı çıkıp Abbâsî Devleti'ne itibarını yeniden kazandıran halife olarak bilinen Kâdir-Billâh, Bahâüddeve'nin Sünnî başkadı yerine Şii başkadı tayin et-

me isteğine muhalefet etmiş, bunun üzerine Şîler'e nakib unvanı taşıyan dinî bir reis tayin edilmiştir (İbnü'l-Cevzî, IX, 85). Bir taraftan Abbâsî hâkimiyetini eski günlerine döndürmeye gayret ederken diğer taraftan Sünnîliği hâkim kılmaya çaba göstermiştir. Bu konuda kaleme alınan *er-Risâletü'l-Kâdiriyye (el-Uşûl)* adlı eser ona nisbet edilmektedir. Bu eserde usule dair hadis imamlarının tertibi esas alınarak ashâbın faziletlerinden bahsedilmiş, Ömer b. Abdülâzîz'in üstünlükleri dile getirilmiş, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inananların ve Mu'tezilî görüşü benimseyenlerin fikirlerinin yanlışlığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Eserin cuma günleri Mehdi Camii'nde ilim halkalarında okunduğu kaydedilmektedir (Hatîb, IV, 37). Halife divanlarında oluşturulan, tamamı itikadî konularla ilgili bazı eserler de Kâdir-Billâh'a nisbet edilmektedir. Şerîf er-Radî tarafından yazılan bir şiire kızan Kâdir-Billâh 402'de (1011-12) Bağdat'ta Sünnî ve Şîî âlimleri toplamış, bu âlimler, Fâtîmîler'in Hz. Fâtîma'ya vatan neseplerinin sahil olmadığına dair karar almışlar ve kadılar huzurunda bu kararı tescil etmişlerdir. Halife 408 (1017-18) yılında Mu'tezile fakihlerinden tövbe etmelerini, eski görüşlerinden vazgeçmelerini istemiş, onlar da görüşlerinden vazgeçtiklerini, Sünnîliğe muhalif bir şey söylemeyeceklerini belirterek bu hususu yazılı olarak beyan etmişlerdir (İbnü'l-Cevzî, IX, 155). 420'de (1029) toplanan divanda Kâdir-Billâh tarafından derlenen ve içerisinde öğütler, mev'izalar, Basralıların görüşlerinin açıklamaları, bid'atçılara reddiyelerle Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin fâsıklığı vurgulanan bir bildiri okunmuş, divanda bulunanlardan, dinlediklerinin içeriğine katıldıklarına dair yazılı bir belge alınmıştır (a.g.e., IX, 223-224). Mâverdi *el-İknâ'*, Kudûrî *el-Muhtaşar* ve Abdülvehhâb b. Muhammed el-Mâlikî *el-Muhtaşar* adlı eserlerini Kâdir-Billâh'ın isteği üzerine yazarak kendisine takdim etmişlerdir (Yâkut, XV, 54). Ali b. Saîd el-İstahrî'nin de onun isteğiyle Bâtînlîliğe bir reddiye yazdığı kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, IX, 134). Kâdir-Billâh dönemi, Mâverdi ve İbnü'l-Ferrâ gibi âlimlerin hilâfet kavramı üzerindeki çalışmaların yoğunlaştığı devir olması bakımından da önemlidir. Mâverdi'nin, ünlü eseri *el-Ahkâmü's-sultânîyye*'yi Kâdir-Billâh'ın isteği üzerine kaleme aldığı rivayet edilmektedir (M. Abdülkâdir Ebû Fâris, s. 521-523).

BİBLİYOGRAFYA :

G. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 125; Şerîf er-Radî, *Divân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), I, 546-549; II, 576; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 101, 110; III, 93, 232; IV, 37, 320; V, 88; VIII, 80; XI, 79; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 193-194, 201-202; Rûzrâverî, *ZeYLü Tecâribi'l-Ümem* (nşr. H. F. Amedroz), Kahire 1334/1916, III, 202, 206-208, 250, 305, 311; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1995, IX, 7-245; Yâkut, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XV, 54-55; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyaydın), İstanbul 1987, IX, 48, 59-60, 71-320; Fâsî, *el-İkdu's-semin*, III, 342; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, Edinburg 1963, s. 28-29, 46, 52-54, 130, 150, 180, 182; Mafizullah Kabir, *The Buyyid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 195-196; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yildız), İstanbul 1981, s. 286, 290-291, 301, 306; M. Abdülkâdir Ebû Fâris, *el-Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ve kitâbühu el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Beyrut 1403/1983, s. 521-523; K. V. Zetterstéen, "Kâdir Billah", *IA*, VI, 49-50; D. Sourdel, "al-Kâdir-Billâh", *EI*² (İng.), IV, 378-379.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

KÂDİRÎ, Abdüsselâm b. Tayyib (عبد السلام بن الطيب القادري)

Ebû Muhammed Abdüsselâm
b. et-Tayyib b. Muhammed el-Hasenî
el-Kâdirî el-Fâsî
(ö. 1110/1698)

Ensâb âlimi, edip ve şair.

10 Ramazan 1058'de (28 Eylül 1648) Fas'ın Fas (Fez) şehrinde doğdu. Hz. Hasan ve Abdülkâdir-i Geylânî neslindendir. Ataları Moğol istilasından (656/1258) sonra Bağdat'tan Endülü's'e, X. (XVI.) yüzyılın başlarında da Fas'a göç etmişlerdir. Dedesi fakih; kardeşi Muhammed nahiv, belâgat, fıkıh, hadis âlimi ve mutasavvîf, öğullarından Kâsım da fakih, Tayyib ise mutasavvîfti.

Abdülkâdir el-Fâsî ile oğulları Muhammed ve Abdurrahman, Ebû Ali el-Yûsî, Muhammed el-Arabî el-Fiştâlî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdullah Ma'n ve Muhammed b. Ali el-Filâlî'den (ed-Dilâî) Arap dili ve edebiyatı, belâgat, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, aruz, mantık gibi çeşitli alanlarda ders alan Kâdirî şiirde ve nesirde ileri bir düzeye ulaştı. Daha sonra kendini ensâb ilmine vererek çalışmalarını özellikle Hâşimoğulları ile onların bir kolu olan Hz. Ali evlâdı üzerinde yoğunlaştırdı.

Kâdirî, hayatının sonlarına doğru zamanın Filâlî Hükümdarı Mevlây İsmâil b.

Muhammed'in isteği üzerine, kendisine isyan eden oğlu Muhammed'in itaatini sağlamak için Sûsulaksâ'ya gitti. Öğrencisi olan Muhammed'in isyanının sona erdirilmesinde önemli rol oynadı. 13 Rebîülevvel 1110'da (19 Eylül 1698) Fas'ta öldü ve üstadı Ahmed el-Yemenî'nin türbesi yanına defnedildi. Başta hocaları ve öğrencileri olmak üzere birçok kimse tarafından övülen Kâdirî çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Ebû Abdullah el-Mesnâvî, Ebû'l-Abbas el-Vicârî, Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî, İbn Zâkûr ve İbn Rahhâl bunlar arasında zikredilebilir. *Neşrü'l-meşânî* ve *el-İltikâtü'd-dürer* müellifi tarihçi Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî onun torunudur.

Eserleri. Değişik alanlarda çalışmaları bulunan Kâdirî'nin çoğu manzum olan eserleri, günümüzde Fas'ta yaşayan torunları ile akrabalarının elinde ve Fas'ın bazı kütüphanelerinde mevcuttur. Başlıca eserleri şunlardır : 1. *el-Maḫṣadü'l-Ahmed* (fi't-ta'rif bi-seyyidînâ İbn 'Abdillâh Ahmed). Şeyhi Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdullah Ma'n'ın tarikat silsilesiyle Şâzeliyye silsile ve kollarına dairdir (Rabat 1351). 2. *ed-Dürü's-senî fi (ba'zı/zikri) men bi-Fâs min ehli'n-nesebi ('l-beyti)'l-Hasenî*. Fas'ta Hz. Hasan'ın soyundan gelenler ve özellikle İdrîsîler'in meşhur şahsiyetleri hakkındadır (Fas 1303, 1308). 3. *el-İşrâf 'alâ nesebi'l-aḫṭâbi'l-erba'ati'l-eşrâf*. Abdülkâdir-i Geylânî, Abdüsselâm b. Meşîş, Ebû'l-Hasan eş-Şâzeli ve Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin tarikat silsileleriyle ilgili olan eser manzume olup ilk eserle birlikte basılmıştır (Fas 1308). 4. *el-'Arfû 'l-âṭır fi-men bi-Fâs min ebnâ'i's-Şeyh 'Abdilkâdir* (Cezayir 1906).

Kâdirî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır : *Nazmü Muhtaşari's-Senûsî* (fi'l-manṭık) (Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin eserinin manzum hale getirilmiş şekli; Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 423, 538/4), *İḥkâmü'l-ma'rûf min aḫkâmî'z-zurûf* (Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 522/1), *Maṭla'u (Metâli'u) 'l-işrâk (fi nesebi's-sürefâ)'l-vâridin mine'l-İrâk*, *Esne'l-Merâkî fi'n-nesebi'l-'İrâkî*, *Mevâḫifu't-ta'rif li-men yünseb bi-Fâs ile'n-nesebi's-şerîf*, *Şeceretü's-sürefâ'i'l-Kâdiriyyîn*, *Nazmü Qavâidi'l-i'râb*, *el-Cevâhirü'l-Manṭıkıyye*, *Nazmü'l-cevâhir (min nesebi Benî Tâhir)*, *Tuḫfetü'n-nebîh (bi-nesebi Benî Tâhir ve Benî Şebîh)*, *İğâsetü'l-lehân bi-esânîdi üli'l-'İrfân*, *el-Fehrese*, *Dîvân* (müellifin eserleri ve bunların yazma nüshaları için bk. Kâdirî,